

Üniversite Son Sınıf Hemşirelik Öğrencilerinin Eğitimleri Süresince Emzirme Konusunda Edindikleri Bilgi ve Deneyimler

The Knowledge and Experiences of Fourth-Year Undergraduate Nursing Students on Breastfeeding During Their Education

(Araştırma)

Gülten KOÇ*, Ayten ŞENTÜRK-ERENEL** Kafiye EROĞLU***

öz

Amaç: Çalışmanın amacı lisans eğitimi yapan dört hemşirelik okulunun mezun konumdaki öğrencilerinin, emzirme konusundaki bilgi düzeylerini ve uygulamalarını belirlemektir.

Gereç ve Yöntem: Araştırma tanımlayıcı tiptedir. Araştırmanın evrenini dört üniversitenin hemşirelik lisans programı mezun konumunda olan 261 öğrenci oluşturmuştur. Evrenin %90.8'ine ulaşılmıştır. Veriler araştırmacılar tarafından geliştirilen soru formu aracılığıyla, yüz yüze görüşme yöntemi ile toplanmıştır.

Bulgular: Öğrencilerin emzirme bilgi puan ortalaması 38.8 ± 3.5 (toplam 50 puan)'dir. Emzirme konusu alt boyutlarından anne sütünün içeriği ve emzirme alt boyutu puan ortalaması 9.8 ± 2.1 , etkili emzirme davranışı alt boyutu puan ortalaması 9.2 ± 2.7 , anne sütünün faydaları alt boyutu puan ortalaması 4.4 ± 0.9 , laktasyon fizyolojisi alt boyutu puan ortalaması 6.0 ± 1.1 , meme bakımı alt boyutu puan ortalaması 4.2 ± 1.3 olarak saptanmıştır. Öğrencilerin %97.5'i eğitimleri boyunca en az bir defa emzirme danışmanlığı, %72.2'si ise meme bakımı yapmıştır. Öğrencilerin %97'si emzirme bilgisi, %96.5'i emzirme danışmanlığı yapma konusunda kendisini yeterli bulduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin mezun oldukları okulların eğitim modeli ve danışmanlık sayısına göre bilgi puan ortalamaları bakımından gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak önemli bulunmuştur ($p < 0.05$).

*Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Doğum-Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, E-mail: gultenko@hacettepe.edu.tr, Tel. 0312 305 15 80, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1094-5003>

**Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü Doğum-Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, E-mail: aytense@gazi.edu.tr, Tel. 0312 216 26 00, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0841-2099>

***Koç Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Doğum-Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, E-mail: kafiye.eroglu@gmail.com, Tel. 0212 311 26 57, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8177-7211>

Geliş Tarihi: 27 Aralık 2017, Kabul Tarihi: 7 Haziran 2018

Atıf/Citatie: Koç G., Şentürk-Erenel A., Eroğlu K. Üniversite Son Sınıf Hemşirelik Öğrencilerinin Eğitimleri Süresince Emzirme Konusunda Edindikleri Bilgi ve Deneyimler. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2018; 5(2): 138-151, DOI: 10.31125/hunhemshire.454369

Sonuç: Çalışma bulguları, çalışmanın yürütüldüğü okulların ders programında emzirme konusuna yönelik verilen teorik ve uygulamalı eğitimin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik eğitimi, emzirme, hemşirelik öğrencileri

ABSTRACT

Aim: The purpose of this study was to identify the knowledge and practices of fourth-year undergraduate students studying at four nursing schools on breastfeeding.

Material and Methods: The population of this descriptive study consisted of 261 students studying at four nursing schools. A total of 90.8% of the eligible population was reached. The data were collected via face-to-face interview method through a questionnaire developed by researchers.

Results: The mean knowledge score of the students was 38.8 ± 3.5 (total 50 points). The mean scores on the sub-dimensions were as follows: 9.8 ± 2.1 in the content of breast milk and breastfeeding, 9.2 ± 2.7 in the effective breastfeeding behavior, 4.4 ± 0.9 in the benefits of breast milk, 6.0 ± 1.1 in the physiology of lactation, and 4.2 ± 1.3 in breast care. Whereas 97.5% of the students had provided lactation consultation at least once during their education, 72.2% of them had provided breast care. The students found the consultation and breast care they had provided sufficient by 97% and 96.5% respectively. It was found that there was a significant difference between groups in terms of mean knowledge scores according to the education model of the school and the number of consultancy ($p < 0.05$).

Conclusions: The study findings show that the schools in which the study was conducted have a curriculum that ensures a commendable theoretical and practical educational process for breastfeeding.

Key Words: Nursing education, breastfeeding, nursing students

GİRİŞ

Emzirme; hemen hemen bütün çağlarda ve kültürlerde yenidoğanın beslenmesi için anne sütünün bebeklere ulaşmasını sağlayan en sağlıklı yöntemdir. Emzirmenin anne ve bebek sağlığına başta fizyolojik ve emosyonel olmak üzere pek çok faydası bulunmaktadır¹⁻⁴. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) tarafından bebeklerin ilk altı ay sadece anne sütü, altı aydan 2 yıla kadar da ek gıdalarla birlikte anne sütü ile beslenmesi önerilmektedir^{5,6}. Buna karşın dünyanın pek çok bölgesinde emzirme prevalansı, etkili emzirme oranı ve emzirme süresi oldukça düşüktür. DSÖ'nün 2011 yılı sağlık istatistiğine göre; dünyada ilk altı ayda sadece anne sütü ile beslenme davranışı %36'dır⁷. Benzer biçimde Türkiye'de de ilk altı ayda sadece anne sütü ile besleme davranışının oldukça düşük olduğu iki aydan küçük bebeklerin sadece %57.9'unun anne sütü ile beslendiği, bebekler 2-3 aylık olduğunda sadece anne sütü ile besleme oranının %35.4'ye, dört-beş aylık olduğunda ise %9.5'e düştüğü belirlenmiştir. Türkiye'de ortalama emzirme süresi 16.7 ayken, sadece anne sütü ile besleme ortalama süresi 1.2 aydır⁸.

Emzirme davranışının istenilen düzede olabilmesi için, annelere gebelik ve doğumu izleyen dönemde emzirme konusunda bilgi verilmesi ve danışmanlık yapılması önemlidir⁹. Bu amaca uygun olarak DSÖ; tıp, hemşirelik ve ebelik okullarında yeni doğan ve çocuk beslenmesi ile ilgili bilgi ve farkındalığın artırılmasını ve emzirmenin teşviki için okulların ders programları kapsamına emzirme konularının alınmasını önermiştir¹⁰. Amerika Birleşik Devletleri Sağlık ve İnsan Hizmetleri Birimi de, anne

ve çocuklara bakım veren bütün sağlık çalışanlarının eğitim ve öğretimleri sırasında emzirmeye önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir¹¹. Çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından bebeklerin anne sütü ile beslenmesinin teşvik edilmesinde özellikle hemşire ve ebelerin kilit personel olduğu vurgulanmaktadır¹²⁻¹⁵. Buna karşın yapılan çalışmalarda annelerin, emzirme kararını etkileyen faktörler ve emzirme süresine ilişkin farkında oluş düzeylerinin düşük olduğu; sağlık personelinin de emzirme konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı belirlenmiştir¹⁶⁻¹⁸. Yapılan çalışmalarda hemşirelerin eğitimleri sırasında emzirme konusunda yeterli bilgi ve beceri sahibi olmadan mezun oldukları belirtilmektedir¹⁹⁻²⁶. Patton ve arkadaşlarının çalışmalarında²⁵ hemşirelerin sadece %25'inin, emzirme konusunda en önemli bilgi kaynağı olarak hemşirelik eğitimlerini belirttikleri belirlenmiştir. Freed ve arkadaşları tarafından beş lisans ve önlisans hemşirelik programındaki emzirme eğitimini değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada²⁶, eğitimin etkili emzirme konusunda öğrencilere yeterli temel bilgi ve beceriyi kazandırmadığı saptanmıştır.

Hemşirelerin emzirmeye yönelik rollerini yerine getirebilmeleri için lisans eğitim programlarının içeriğinin etkili emzirmenin iyileştirilmesi, desteklenmesi ve yönetimi konusunda bilgi ve beceri kazandıracak şekilde düzenlenmesine gereksinim vardır. Bunun yanı sıra mezuniyet sonrasında da sürekli eğitim programları ile bilgi ve becerilerin pekiştirilmesi ve güncellenmesi gerekmektedir. Bu durum, hemşirelerin emzirme savunucusu olarak anne ve bebeklere güvenli bakım verilmesini sağlayacaktır. Türkiye'de hemşirelik okullarının eğitim programlarında emzirme konusu içerik ve süre bakımında farklılık göstermekte ve hastanelerde de standart bir emzirme eğitimi programı bulunmamaktadır. Aynı zamanda hemşirelik öğrencilerinin emzirme ile ilgili bilgi ve uygulamalarına ilişkin herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle bu çalışma, Türkiye'nin başkenti Ankara'da lisans eğitimi yapan dört hemşirelik okulunun mezun konumundaki öğrencilerinin emzirme konusundaki bilgi düzeylerini ve uygulamalarını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Araştırmanın Türü

Araştırma tanımlayıcı olarak yapılmıştır.

Araştırma Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Ankara'da bulunan dört üniversitenin (Ankara Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi) hemşirelik programı son sınıfında, mezun konumunda olan (tüm dersleri almış) toplam 261 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmamızda örneklem seçimi yapılmamış, evrenin tamamı örneklem kapsamına alınmıştır. Ancak bazı öğrencilerin çalışmaya katılmayı kabul etmemeleri nedeniyle evrenin %90,8'ine ulaşılmıştır. Örneklem, araştırmaya katılmayı kabul eden toplam 237 öğrenciden oluşmuştur. Örneklemeye alınan öğrencilerin tamamı, buldukları hemşirelik programında farklı dersler kapsamında emzirme konusunda bilgi almışlardır (Tablo 1).

Tablo1. Emzirme Konularının Verildiği Dersler ve İçeriği

Dersler (n=237)*	Sayı	%
Kadın Sağlığı Hemşireliği	206	86.9
Çocuk Sağlığı Hemşireliği	167	70.5
Halk Sağlığı	78	32.9
Yenidoğan Sağlığı ve Hemşireliği	49	20.7
Yaşam Boyu Sağlığın Geliştirilmesi	20	8.4
Ana Çocuk Sağlığı Aile Planlaması	20	8.4
Sağlık Farkındalığı	7	3.0
Konu İçeriği (n=237)*		
Anne Sütünün İçeriği	235	99.2
Ek Gıdaya Başlama	235	99.2
Meme Bakımı	235	99.2
Laktasyon Fizyolojisi	231	97.5
Etkili Emzirme	232	97.3
Emmenin Geliştirilmesi	228	96.2
Emme Fizyolojisi	227	95.8
Emzirme Danışmanlığı	225	94.2
İlaç kullanma Durumunda Emzirme	216	91.1
Özel Durumlarda Emzirme	214	90.3
Anne Sütünün Baskılanması	207	87.3

*Birden fazla seçenek işaretlendiği için yüzdeler n üzerinden alınmıştır.

Eğitim Programı

Araştırmanın yapıldığı okullardan biri modüler, diğer üçü klasik eğitim modelinde eğitim yapmaktadır. Emzirme konusu, klasik eğitim yapan okullarda 14 hafta süren ve haftada 22 saat (6 saat teorik 16 saat pratik) olarak yürütülen üç büyük ders kapsamında özel bir bölüm olarak ele alınmaktadır. Ayrıca klinik eğitim başlamadan önce dersane ortamında emzirmenin öğretilmesi kontrol listesi kullanılarak öğrencilerin emzirme danışmanlığı bilgi ve becerisinin geliştirilmesine yönelik uygulamalar yapılmaktadır. Daha sonra öğrenciler aldıkları dersler gereği çeşitli uygulama alanlarında emzirme danışmanlığı yapmaktadırlar. Modüler eğitim yapan okulda ise emzirme konusu bazı dersler içinde klasik eğitime göre daha dar içerikte ele alınmakta, uygulama öncesi dersane ortamında demonstrasyon yoluyla danışmanlık becerisi geliştirilmekte ve daha sonra klinik alanda uygulama yaptırılmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Veriler, araştırmacılar tarafından ilgili literatür kullanılarak hazırlanan soru formu aracılığı ile toplanmıştır. Soru formu, içerik bakımından alanında uzman üç öğretim üyesi tarafından değerlendirilerek kapsam geçerliliği çalışması yapılmış ve uzmanların önerileri doğrultusunda düzenlendikten sonra araştırma kapsamına alınmayan bir üniversitede 20 öğrenci ile ön uygulama yapılmıştır.

Soru formu iki bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde*; öğrencilerin bazı demografik özellikleri ile eğitimleri süresince emzirme konusunun işlendiği dersler, ders içerikleri ve emzirme danışmanlığı yapma durumlarını belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır.

İkinci bölüm; ülkemizde hemşirelik eğitiminde minimum standartları belirlemek amacı ile oluşturulan Hemşirelik Çekirdek Eğitim Programı'nda hemşirelik programlarında yer alması gereken emzirme ile ilgili konular ve içerikleri göz önünde bulundurularak ve DSÖ'nün emzirme ile ilgili önerilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu bölüm öğrencilerin emzirme konusundaki bilgilerini belirlemek amacıyla yönelik 50 ifadeden ve anne sütü ve emzirme (15 madde), anne sütünün faydaları (6 madde), laktasyon fizyolojisi (8 madde), etkili emzirme davranışı (14 madde) ve meme bakımı (7 madde) olmak üzere 5 alt gruptan oluşmuştur. Öğrencilerden verilen ifadeleri doğru/yanlış olarak yanıtlaması istenmiştir. Doğru yanıtlar 1 puan olarak değerlendirilmiş olup, bu bölümden alınabilecek en yüksek puan 50'dir. Öğrencilerin aldığı 41-50 puan çok iyi, 40-31 puan iyi, 30-21 puan orta, 20-11 puan kötü, 10 ve altı puan çok kötü olarak gruplandırılmıştır. Çalışmamızda çok kötü ve kötü puan alan öğrenci bulunmadığından değerlendirme sadece ilk üç grup üzerinden yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde yer alan beş alt grubun puanları ve puan ortalamaları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Veriler 21.05.2012-08.06.2012 tarihleri arasında toplanmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın uygulamasına geçilmeden önce uygulamanın yapıldığı okul idarelerinden yazılı, öğrencilerden sözlü izin alınmıştır.

Araştırmanın Uygulanması

Veri toplama formu bütün öğrencilerin mezuniyetlerinden önceki son final sınavının sonunda, uygulanmıştır. Formun doldurulması ortalama 25-30 dakika sürmüştür.

Verilerin Değerlendirilmesi

Veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) for Windows 16.0 paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistikler (sayı, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma) ile t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogrov-Smirnov testi ile değerlendirilmiştir ($p>0.05$).

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öğrencilerin emzirme ile ilgili yaptığını ifade ettiği uygulamalara ilişkin veriler öğrenci beyanına dayalıdır. Araştırmada kullanılan veri toplama formunun sadece kapsam geçerlilik çalışması yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar sadece araştırmanın yapıldığı okullara genellenebilir.

BULGULAR

Öğrencilerin yaş ortalaması 22.9 ± 1.9 olup, %81.4'ü klasik eğitim yapan bir okulda eğitim görmüştür. Emzirme konusunun verildiği dersler arasında ilk üç sırada kadın sağlığı hemşireliği (%86.9) çocuk sağlığı hemşireliği (%70.5) ve halk sağlığı hemşireliği

bulunmaktadır (%32.9). Öğrencilerin %97.0'si emzirme konusunda kendisini yeterli hissettiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin emzirme konusunda bilgi düzeylerine bakıldığında %36.3'ünün çok iyi, % 61.6'sının iyi, %2.1'inin orta düzeyde olup, bilgi puan ortalaması 38.8 ± 3.5 (min:29, max:47)'dir (Tablo 2).

Emzirme konusu alt boyutlarının puanları değerlendirildiğinde, anne sütünün içeriği ve emzirme alt boyutu bilgi puan ortalaması 9.8 ± 2.1 dir (Tablo 3). Bu bölümde en fazla doğru yanıt; "kafein ve alkol anne sütü aracılığı ile bebeğe geçer" (%92.0), "kolostrum yenidoğanda pasif immünizasyonu sağlayacak olan immüoglobülinleri içerir" (%92.0) ifadelerine verilmiştir. En az doğru yanıt ise; "Dini inançları gereği bebeğini emzirmeyen bir kadına müdahale edilmemelidir" (%43.9), "Eğer anne çalışıyorsa sadece 4 ay anne sütü vermesi yeterlidir" (%42.6) ifadelerine verilmiştir.

Etkili emzirme davranışı alt grup bilgi puan ortalaması 9.2 ± 2.7 'dir (Tablo 3). Bu bölümde en fazla doğru yanıt; "Bebekler yaşamlarının ilk 6 ayında sadece anne sütü ile beslenmelidir" (%99.6), "Bebekler doğum sonrası ilk yarım saat içinde emzirilmelidir" (%97.0), "Bebekler günde en az 8 kez emzirilmelidir" (%84.8), ifadelerine verilmiştir. Buna karşın en az doğru yanıt verilen ifadeler "Anne sütü yeterli ve bebeğin kilo alımı normale, ek gıdaya 6. aydan daha geç bir dönemde başlanabilir" (%46.0), "Bebeğin ağzını şapırdatarak emmesi, memeyi doğru kavrayıp, etkili emdiğinin göstergesidir" (%45.1)'dir.

Anne sütünün faydaları alt boyutu bilgi puan ortalaması 4.4 ± 0.9 'dur (Tablo 3). Bu bölümde en fazla doğru yanıt; "Emzirme sırasında anne ve bebek arasında duygusal bir yakınlaşma olur" (%99.6), "Emzirme, anneyi meme ve endometrium kanserinden korur" (%95.8) ifadelerine verilmiştir. En az doğru yanıt verilen ifadeler ise "Emzirme etkili bir aile planlaması olmadığı için önerilmemelidir" (%54.0), "Anne sütü içindeki immüoglobülinler bebeği hastalıklardan sadece ilk 2 ay koruma özelliğine sahiptir (%39.2)" ifadelerine verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Emzirme Konusunda Bilgi Düzeyi n=237

Bilgi Düzeyi	Sayı	%
Çok iyi (41-50 puan)	86	36.3
İyi (31-40 puan)	146	61.6
Orta (21-30 puan)	5	2.1

Tablo 3. Emzirmenin Alt Boyutları ve Toplam Bilgi Puan Ortalamalarının Dağılımı

Alt Boyutlar	n	Ort	SS	Min	Max
Anne Sütü ve Emzirme	237	9.8	2.1	3	14
Etkili Emzirme Davranışı	237	9.2	2.7	4	14
Anne Sütünün Faydaları	237	4.4	0.9	1	6
Laktasyon Fizyolojisi	237	6.0	1.1	2	8
Meme Bakımı	237	4.2	1.3	0	7
TOPLAM	237	38.8	3.5	29	47

Laktasyon fizyolojisi alt boyutu bilgi puan ortalaması 6.0 ± 1.1 'dir (Tablo 3). Bu grupta en fazla doğru yanıt; "Doğum sonrası dönemde süt salınımı başlamamışsa bebeğin anne ile tensel teması sağlanmalıdır" (%98.7), "Bebek doğduğunda arama, emme ve yutma refleksi vardır" (%97.0) ifadelerine verilmiştir. En az doğru yanıt ifadeleri ise "Bebeğin emzirilmesinin uygun olmadığı durumlarda süt yapımının kendiliğinden durması beklenir" (%47.7) ve "Büyük memeli kadınlarda süt salınımı, küçük memeli olan kadınlara göre daha fazladır" (%40.9)'dur. Meme bakımı alt boyutu bilgi puan ortalaması 4.2 ± 1.3 'dür (Tablo 3). Bu grupta en fazla doğru yanıt; "İçe dönük ya da düz meme başı için en uygun girişim, meme başı egzersizlerinin gebelik döneminde başlanmasıdır" (%82.3) ve "Meme bakımında, memenin kuru ve temiz tutulması yeterlidir" (%81.4) ifadelerine verilmiştir. En az doğru yanıt ise "Annenin her emzirme öncesi ellerini yıkaması meme başı çatlaklarının oluşmasını engeller" (%52.3) ve her emzirme öncesi memeler sabunlu su ile yıkanmalıdır" (%46.8), ifadelerine verilmiştir.

Çalışmamızda öğrencilerin %97.5'i eğitimleri boyunca en az bir defa emzirme danışmanlığı yapmıştır. Danışmanlık yapan öğrencilerin % 40.1'i 10 ve daha fazla sayıda danışmanlık yapmıştır. Hastanelerin doğum sonu klinikleri (% 88.2), annelerin evleri (% 78.1) ve sağlık ocağı/aile planlaması merkezleri (% 61.2) danışmanlık yapılan yerler arasında ilk üç sırada yer almaktadır. En fazla danışmanlık yapılan konular; etkili emzirme teknikleri (%94.9), meme bakımı ve meme problemleri (%94.5), anne sütünün içeriği, anne sütünün yararları (%94.5) ve emzirmenin geliştirilmesine yönelik girişimlerdir (%94.1). Öğrencilerin %96.5'i danışmanlık yaparken kendisini yeterli bulduğunu belirtirken, sadece %3'ü yetersiz olduğunu ifade etmiştir (Tablo 4).

Öğrencilerin %96.2'si eğitimlerinin uygulama kısmında bebeğin emzirilmesini sağlamış, %72.2'si meme bakımı yapmıştır. Meme bakımı yaptığını belirten öğrencilerin %38.6'sı 4-6 defa meme bakımı yapmıştır. Meme bakımı yapma nedenleri arasında ilk üç sırada; meme ucu çatlağı (%94.9), meme ucunun içe çökük olması (%77.4) ve meme dolgunluğu (%74.2) bulunmaktadır (Tablo 5).

Klasik eğitim modeli kullanan okullarda okuyan öğrencilerin emzirme bilgi puan ortalamalarının (39.35 ± 3.04) modüler eğitim modeli kullanan okullarda okuyan öğrencilerin puan ortalamalarından (35.40 ± 3.63) yüksek olduğu ve yapılan danışmanlık sayısı arttıkça emzirme bilgi puan ortalamalarının arttığı belirlenmiştir. Öğrencilerin mezun oldukları okulların eğitim modeli ve yaptıkları danışmanlık sayısına göre bilgi puan ortalamaları bakımından gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak önemli bulunmuştur ($p < 0.05$). Buna karşın emzirme konusunda kendini yeterli bulma ve danışmanlık yapma durumlarına göre bilgi puan ortalamaları bakımından gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir ($p > 0.05$) (Tablo 6).

TARTIŞMA

Emzirmenin anne ve bebek sağlığına çok önemli faydaları olmasına rağmen pek çok ülkede annelerin büyük bir kısmı bebeklerini hiç emzirmemekte, kısa süreli emzirmekte ya da erken dönemde ek gıdaya başlamaktadır. Bunun yanı sıra sağlık personelinin, özellikle ebe ve hemşirelerin, annelerin emzirmeye karar vermelerinde veya emzirmeyi sürdürmelerinde önemli rolü olduğu belirtilmektedir^{27,28}. Hemşirelerin bu sorumluluğu yerine getirebilmesi ve etkili danışmanlık yapabilmesi için emzirme konusundaki bilgi ve farkında oluş durumları oldukça önemlidir. Bu nedenle lisans eğitiminde emzirme

Tablo 4. Öğrencilerin Anne Sütü ve Emzirme Danışmanlığı Yapma Durumlarına Yönelik Özelliklerinin Dağılımı

Özellikler	Sayı	%
Danışmanlık (n=237)		
Yapan	231	97.5
Yapmayan	6	2.5
Danışmanlık Sayısı (n=231)		
Hatırlamayan	15	6.5
1-3	40	17.3
4-6	45	19.5
7-9	16	6.9
10 ve Üzeri	115	49.8
Danışmanlık Yapılan Yer (n=231)*		
Hastanelerde Doğum Sonu Klinikleri	209	88.2
Ev	185	78.1
Sağlık Ocağı/Aile Planlaması Merkezleri	145	61.2
Gebe Poliklinikleri	63	26.6
Komşu/Akraba/Yakınlar	51	21..5
Danışmanlık İçeriği=231)*		
Başarılı emzirme teknikleri	225	94.9
Meme bakımı ve meme problemleri	224	94.5
Anne sütünün içeriği, yararları	224	94.5
Emzirmenin geliştirilmesine yönelik girişimler	223	94.1
Ek gıdalara başlama	191	80.5
İlaçlar ve emzirme	139	58.6
Özel durumlarda emzirme	134	56.5
Emmenin fizyolojisi	129	54.8
Laktasyonun fizyolojisi	102	43.0
Süt salgısının bastırılması	96	40.5
Danışmanlıkta Kendini Yeterli Hissetme (n=231)		
Yeterli Hisseden	223	96.5
Yeterli Hissetmeyen	7	3.0
Cevapsız	1	0.5

*Birden fazla seçenek işaretlendiği için yüzdeler n üzerinden alınmıştır.

konusuna gereği kadar süre ayrılması ve mezuniyet sonrası eğitimler ile konunun güncellenmesi gerekmektedir²⁸. Çalışmamızda öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun emzirme puanlarının çok iyi (% 61.6) ve iyi (%36.3) düzeyde olması bu açıdan olumlu bir bulgudur (Tablo 2). Öğrencilerin 50 puan üzerinden değerlendirilen emzirme bilgi puan ortalaması iyi düzeydedir (38.8±3.5) (Tablo 3). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, hemşirelik öğrencilerinin eğitimleri sırasında emzirmeye ilişkin bilgi ve uygulamalarının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Ahmed ve arkadaşlarının iki üniversitenin hemşirelik bölümü öğrencileri ile yaptıkları çalışmada²⁹ emzirme bilgi puan ortalaması 17±2.9 (toplam puan 24) olarak bulunmuştur. Bu çalışmanın sonucu bizim sonucumuzla benzerlik göstermektedir. Buna karşın Marzalı'ın ABD'de 36 farklı hemşirelik programına kayıtlı 385 öğrencinin katılımı ile yaptığı çalışmada²¹ öğrencilerin emzirme bilgi puan ortalaması 100 üzerinden 66.21 olarak belirlenmiştir. Spear'ın çalışmasında²⁰ lisans düzeyindeki hemşirelik öğrencilerinin %60'ının emzirme bilgi puanları düşük düzeyde bulunmuştur. Mısır'da Ahmed ve El Guindy (2011) tarafından yapılan çalışmada¹⁹ da ana çocuk

Tablo 5. Öğrencilerin Eğitimleri Süresince Emzirme ve Meme Bakımına Yönelik Yaptıkları Bazı Uygulamaların Dağılımı

Eğitim Süresince	Sayı	%
Bebeğin Emzirmesini (n=237)		
Yaptıran	228	96.2
Yaptırmayan	9	3.8
Meme Bakımı (n=237)**		
Yapan	171	72.2
Yapmayan	66	27.8
Meme Bakımı Sayısı (n=171)		
Hatırlamayan	12	7.1
1-3	56	32.7
4-6	66	38.6
7-9	11	6.4
10 ve Üzeri	26	15.2
Meme Bakımı Verme Nedenleri (n=171)*		
Meme ucu çatlağı	148	94.9
Meme ucunun içe çökük olması	104	77.0
Meme dolgunluğu	92	74.2

*Birden fazla seçenek işaretlendiği için yüzdeler n üzerinden alınmıştır.

Tablo 6. Öğrencilerin Bazı Özelliklerine Göre Bilgi Puan Ortalamalarının Dağılımı

Özellikler	Bilgi Puan Ortalamaları			İstatistik
	N	Ort.	SS	
Okuduğu Okulun Eğitim Modeli*				
Klasik	193	39.35	3.04	t=8.081 p=0.000
Modüler	44	35.40	3.63	
Emzirme Konusunda Kendini Yeterli Bulma Durumu				
Bulan	230	38.95	3.53	t=1.859 p=0.064
Bulmayan	7	36.42	3.95	
Emzirme Danışmanlığı				
Yapan	231	38.90	3.59	t=0.729 p=0.467
Yapmayan	6	37.83	2.22	
Danışmanlık Sayısı Hatırlamayan				
1-3	15	37.13	5.01	F=4.060 p=0.003
4-6	40	37.57	3.88	
7-9	45	38.53	3.73	
10 ve Üzeri	16	40.00	2.19	
	115	39.94	3.16	

*Yöntem kısmında açıklanmıştır.

sağlığı hemşireliği dersinin hem teorik hem de uygulama bölümünü tamamlayan lisans düzeyi hemşirelik öğrencilerinin emzirme bilgi puanlarının oldukça düşük olduğu belirtilmiştir. Çalışmamızda öğrencilerin bilgi puan ortalamalarının yüksek olmasında ülkemiz sağlık politikalarında güvenli annelik ve bebek dostu yaklaşımının benimsenmiş olması nedeniyle okulların müfredat programlarında emzirme konusuna geniş biçimde yer vermesinin etkisi olabilir. Ayrıca teorik ve pratik eğitimler sırasında

emzirme becerisi geliştirmeye yönelik olarak beceri listesi kullanılması ve derslerin interaktif eğitim yöntemleri ile yapılmasının rolü de olabilir.

Etkili emzirme davranışının sağlanabilmesinde emzirme konularının hemşirelik programlarının temel dersleri içeriğinde yer alması gerektiği, öğrencilere emzirme danışmanlığı becerisi kazandırmada derslerde emzirme konusuna özel olarak odaklanılmasının önemli olduğu ve araştırma sonuçlarına dayanan seminerlerin yapılması gerektiği vurgulamaktadır^{30,31}. Çalışmamızda klasik eğitim yapılan okullardaki öğrencilerin bilgi puan ortalaması 39.35 ± 3.00 modüler eğitim alan öğrencilerin bilgi puan ortalaması ise 35.40 ± 3.63 olup, gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak önemlidir ($p < 0.05$). Çalışmamızın yapıldığı klasik eğitim veren üç okulda emzirme konusu üç temel ders kapsamında ayrı bir konu başlığı olarak yer almaktadır. Bu okullarda öğrencilere emzirme becerisi kazandırmak amacıyla yönelik olarak teorik eğitimi takiben klinik öncesi uygulama laboratuvarında beceri/kontrol listesi kullanılarak, maket üzerinde veya rol play yöntemi ile emzirme eğitim ve danışmanlığı yaptırılmaktadır. Laboratuvar uygulamasında yeterli olan öğrenci, eğitici gözetiminde klinikte ve/veya diğer uygulama alanlarında emzirme danışmanlığı yapmaktadır. Dodgson ve Tarrant tarafından Hong Kong'un en büyük üniversitesinde yapılan yarı-deneysel çalışmada²⁷, bir gruba standart emzirme eğitimlerinin yanı sıra 10 saati teorik, 8 saati de perinatal kliniklerinde uygulamalı olmak üzere toplam 18 saat emzirme eğitimi verilmiş, diğer gruba ise kendi eğitim programlarında yer alan standart emzirme eğitimi dışında herhangi bir eğitim verilmemiştir. Yapılan değerlendirmede gruplar arasındaki fark müdahale grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara dayanarak emzirme eğitiminde başarılı olunması için, teorik ve klinik eğitimin birbirini tamamlayacak biçimde yapılmasının önemli olduğu söylenebilir.

Çalışmamızda öğrencilerin emzirme toplam bilgi puan ortalaması iyi düzeyde olmakla (Tablo 2) birlikte, emzirme alt boyutlarında ifadelere verilen yanıtlar incelediğinde emzirme ile ilgili bazı konularda bilgi gereksinimleri olduğu belirlenmiştir. Bulgular bölümünde de belirtildiği gibi kolostrumun içeriği, ek gıdaya başlama zamanı, bebeğin doğru emdiği göstergeleri, laktasyonel amenore metodu ve meme bakımı konularına öğrencilerin sadece yarısına yakın bölümü doğru cevap vermiştir. Ahmed ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada²⁹ öğrencilerin %50'sinin sadece anne sütü ile beslenme, %85'inin de bebeğin sadece anne sütü ile beslenme süresine ilişkin yeterli bilgi sahibi olmadığı belirlenmiştir. Anjum ve arkadaşlarının tıp fakültesi öğrencileri ile yaptıkları çalışmada³², öğrencilerin %69'unun emzirmeye doğumdan hemen sonra başlanması gerektiğini, %42'sinin ilk 4-6 ay sadece anne sütü ile beslenmesi gerektiğini, %33'ünün ek besinlere 4-6. ayda başlanması gerektiğini, %4'ünün kolostrumun sağılarak atılması gerektiğini, %12'sinin kolostrumun zararlı olduğunu ifade ettikleri saptanmıştır. Ayrıca bu çalışmada kliniğe çıkan ve çıkmayan öğrencilerin bilgi düzeyleri karşılaştırılmış, klinikte uygulama yapan öğrencilerde doğru cevap verme oranının, kliniğe çıkmayanlardan yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmamızda öğrencilerin bilgi puan ortalamalarının iyi düzeyde olmasının konu ile ilgili tüm derslerin hem teorik hem de uygulamalı olarak tamamlanmış olduğundan kaynaklandığı düşünülmüştür. Ahmed ve arkadaşlarının çalışmasında²⁹ öğrencilerin yarısından daha az kısmının emzirmenin yönetimi ile ilgili ifadelere doğru yanıt verdikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin %65'inin meme ucu ağrısının emzirmenin normal bir parçası olduğunu, %65'inin ise meme ucu ağrısı ya da çatlağı olduğunda annenin bu memesini bebeğe vermemesi ve memesini

24 saat dinlendirmesi gerektiğini ifade ettikleri bulunmuştur. Öğrencilerin %57'sinin ek besin vermenin emzirmenin sürdürülmesini olumsuz etkileyen bir faktör olduğunu bilmediği, %63'ünün anne sütünün yetersiz olduğunu düşünüyorlarsa bebeğine mama verebileceğini ifade ettikleri saptanmıştır.

Çalışmamızda öğrencilerin laktasyonun baskılanması ve hormonal kontrolü konularında bilgileri yetersiz olmakla birlikte, laktasyona yönelik zararlı olabilecek geleneksel inançlara (dini inanç gereği bebeği üç ezan geçtikten sonra beslenmesi gibi) yönelikte de bilgi sahibi olmadıkları dikkati çekmektedir. Çalışmamızı destekler biçimde Ahmed ve arkadaşlarının çalışmasında²⁹ da öğrencilerin laktasyon fizyolojisine yönelik bilgi gereksinimlerinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar emzirme konusunun işlendiği derslerde laktasyon fizyolojisi ve hormonal kontrolünün konularının daha ayrıntılı işlenmesi gerektiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra özellikle Türkiye gibi müslüman ülkelerde laktasyonu olumsuz etkileyebilecek geleneksel uygulamalar konusuna da yer verilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Kadın Sağlığı, Doğum ve Neonatal Hemşireleri Derneği'ne göre (2007) hemşireler emzirmenin başlatılması ve sürdürülmesine yardım edecek ve destekleyecek en ulaşılabilir sağlık personelidir. Bu nedenle hemşirelik öğrencilerinin emzirmenin başlatılması ve sürdürülmesi için anneleri bilgilendirmesi ve desteklemesi kadar emzirmenin yönetilmesi ile ilgili temel becerileri de kazanması gereklidir³³. Çalışmamızda öğrencilerin tamamına yakının emzirme danışmanlığı yapmış (Tablo 4) ve meme bakımı vermiş olması (Tablo 5), teorik olarak edindikleri bilgileri uygulamaya aktararak emzirme danışmanlığı becerilerinin pekişmesine olanak sağladıklarını göstermektedir. Öğrencilerimizin yarısının 10 ve üzeri sayıda danışmanlık yapmasının (Tablo 4) ve tamamına yakınının 4'ten daha fazla meme bakımı vermiş olmasının (Tablo 5) bilgilerinin artmasına ve kalıcı olmasına katkı sağladığını düşünmekteyiz. Çalışmamızda danışmanlık sayısı ile bilgi puan ortalamaları arasında fark istatistiksel olarak önemli olduğu ve danışmanlık sayısı arttıkça bilgi puan ortalamasında artış olduğu saptanmıştır ($p<0.05$), (Tablo 5). Mısır'da yapılan bir çalışmada¹⁹ öğrencilerin %83'ünün eğitimleri sırasında emzirmeye ilişkin yeterli bilgi ve deneyim kazandıklarını ifade ettikleri, %70'inin doğum sonrası dönemde annelerin bebeklerini emzirmelerine yardım konusunda kendilerini yeterli ya da çok yeterli buldukları belirlenmiştir. Tschetter'in çalışmasında³⁴ hemşirelik öğrencilerinin bilgi puanlarının düşük olmasına rağmen emzirmenin desteklenmesi konusunda kendilerini yeterli hissettikleri saptanmıştır. Freed ve arkadaşları²⁶ da hemşirelik öğrencilerinin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünün annelere emzirmenin başlatılmasında yardımda ve yarıdan fazlasının ise (%69) annelerin emzirme konusundaki ihtiyaçlarını karşılamada kendilerini yeterli hissettiklerini belirlemişlerdir. Çalışmamızda öğrencilerin %96.5'i danışmanlık yaparken kendilerini yeterli hissettiklerini ifade etmiştir (Tablo 4). Bu sonuçlar emzirme davranışının toplumda istenilen düzeye gelebilmesinde hemşirelerde lisans eğitiminden itibaren uygulamaya dayalı interaktif eğitim yöntemlerinin önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmamızda öğrencilerin danışmanlık yaptıkları emzirme konularının içeriğine baktığımızda; her boyutta yeterli düzeyde danışmanlık yapamadıkları belirlenmiştir. Öğrencilerimizin önemli bir kısmının etkili emzirme, anne sütünün yararları, meme bakımı ve meme problemleri (%94-95) ve ek gıdalar konusunda danışmanlık yaptıkları görülürken (%80.5), ilaçlar ve emzirme, özel durumlarda emzirme, laktasyonun fizyolojisi ve baskılanması konularında daha az

danışmanlık yaptıkları belirlenmiştir (Tablo 3). Bu sonuç öğrencilerimizin kapsamlı bilmedikleri konularda daha az danışmanlık hizmeti verdiklerini veya bu durumlar ile sık karşılaşmadıkları için danışmanlık yapmadıklarını düşündürmektedir. Öğrencilerimizin emzirme konusunda danışmanlık yaptıkları yerlere baktığımızda çoğunluğunun danışmanlık hizmetini hastanelerde (%88.2) ve kadınların evlerinde (%78.1) yaptıkları görülmektedir. Bu durum emzirme danışmanlığının özellikle doğum ve kadın sağlığı hemşireliği, çocuk sağlığı hemşireliği, halk sağlığı hemşireliği derslerinin uygulaması sırasında yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca öğrencilerin %21'inin derslerinin uygulaması dışında da emzirme danışmanlığı yaptığını ifade etmesinin (Tablo 4) emzirme konusunda öğrencilerin duyarlılık kazandıklarının göstergesi olması bakımından önemli olduğunu da söyleyebiliriz.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma bulguları, Türkiye'nin başkentindeki lisans düzeyinde hemşirelik eğitimi veren ve çalışmanın yürütüldüğü okullarının ders programında emzirme konusuna yönelik verilen eğitimin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu sonucu Türkiye'de güvenli annelik ve bebek dostu hastane yaklaşımının hemşire eğitimciler tarafından özüksendiğinin bir göstergesi olarak yorumlayabiliriz. Ancak emzirme konusunda bilgi düzeyi düşük bulunan okullarda emzirme konusunun içerik ve işleniş biçiminden yeniden gözden geçirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu amaca yönelik olarak emzirme konu ağırlığının artırılması ve interaktif eğitim teknikleriyle yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Teorik bilginin uygulamaya aktarımında kolaylık sağlanması bakımından emzirme kontrol listesi kullanılmasının da öğrenciye beceri kazandırılmasına yardımcı olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin sahip oldukları teorik bilgileri kullanabilecekleri ortamlarda uygulama yapmaları büyük önem taşımaktadır. Mezun hemşirelerin emzirme konusundaki bilgi eksikliğinin mezuniyet sonrası hizmet içi eğitim programlarında vaka çalışmaları, rol play, problem çözme ve kanıta dayalı projeler gibi değişik yöntemler kullanılarak giderilmesi önerilir.

KAYNAKLAR

1. Chen A, Rogan WJ. Breastfeeding and the risk of postneonatal death in the United States. *Pediatrics* 2004; 113(5):435-439.
2. World Health Organization (2009) Infant and young child feeding : model chapter for textbooks for medical students and allied health professionals. URL: http://whqlibdoc.who.int/publications/2009/9789241597494_eng.pdf, Ocak 6, 2016.
3. Horta BL, Bahl R, Martinez JC, Victora CG. Evidence on the long-term effects of breastfeeding systematic reviews and meta-analyses. Geneva: World Health Organization; 2007. URL: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/43623/1/9789241595230_eng.pdf, Ocak 6, 2016.
4. Thompson J. Breastfeeding benefits and implications: Part two. *Community Practitioner* 2005; 78(6):218-219.
5. World Health Organisation & UNICEF. Global strategy for infant and young child feeding. Geneva: World Health Organization; 2003. URL: <http://whqlibdoc.who.int/publications/2003/9241562218.pdf>, Ocak 6, 2016.
6. Kramer MS, Kakuma R. The optimal duration of exclusive breastfeeding: review. Geneva: The Cochrane Library; 2009. Issue:4.

7. World Health Organisation. World health statistics 2011. Geneva: World Health Organization; 2011. URL: http://www.who.int/publications/world_health_statistics/EN_WHS2011_full.pdf, Ocak 6, 2016.
8. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü. Türkiye nüfus ve sağlık araştırması 2013. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü; 2014.
9. Duman N. Home care after postpartum early discharge. TAF Preventive Medicine Bulletin 2009; 8(1):73-82.
10. World Health Organisation & UNICEF (2009). baby-friendly hospital initiative: revised, updated and expanded for integrated care. Geneva: WHO, UNICEF & Wellstart International. URL: http://www.who.int/nutrition/publications/infantfeeding/9789241594967_s1/en/index.html, Ocak 6, 2016.
11. U.S. Department of Health and Human Services. The Surgeon General's Call to Action to Support Breastfeeding. Washington DC: U.S. Department of Health and Human Services, Office of the Surgeon General. 2009.
12. Philipp BL, McMahon MJ, Davies S. Breastfeeding information in nursing textbooks needs improvement. Journal of Human Lactation 2007; 23(4):345-349.
13. Britton C, Mc Cormick FM, Renfrew MJ, Wade A, King SE. Support for breastfeeding mothers. Cochrane Library 2007 Jan 24;(1):CD001141.
14. Westdahl C, Goertez SP. Promotion of breastfeeding-beyond the benefits. International Journal of Childbirth Education 2006; 21(4): 8-16.
15. Condon M. Breast is best, but it could be better: What is in breast milk that should not be? Pediatric Nursing 2005; 31(4): 333-338.
16. Boyd AF, Spatz DL. Breastfeeding and human lactation: Education and curricular issues for pediatric nurse practitioners. Journal of Pediatric Health Care 2013 March-April; 27(2): 83-90.
17. Ward KN, Byrne JP A critical review of the impact of continuing breastfeeding education provided to nurses and midwives. Journal of Human Lactation 2011; 27(4): 381-393.
18. Watkins AL, Dodgson EJ. Breastfeeding educational interventions for health professionals: A synthesis of intervention studies. Journal for Specialists in Pediatric Nursing 2010; 15(3): 223-232.
19. Ahmed A, el Guindy SR. breastfeeding knowledge and attitudes among Egyptian baccalaureate students. International Nursing Review 2011; 58: 372-378.
20. Spear HJ. Baccalaureate nursing students'breastfeeding knowledge:A descriptive study. Nurse Education Today 2006; 26(4): 332-337.
21. Marzalic PR. Breastfeeding Education in University Nursing Programs, Health Sciences, University of Illinois at Chicago 2004: 140.
22. Chiu FH, Gau ML, Kuo SC, Chung UL. Common problems of clinical performance examination in breastfeeding instruction for nursing baccalaureate students. Journal of Nursing Research 2003; 11(2): 109-117.
23. Chen CH, Shu HQ, Chi CS. Breastfeeding knowledge and attitudes of health professionals and students. Acta Paediatrica Taiwanica 2001; 42(4): 207-211.
24. Register N, Eren M, Lowdermilk D, Hammond R, Tully MR. Knowledge and attitudes of pediatric office nursing staff about breastfeeding. Journal of Human Lactation 2000; 16(3): 210-215.
25. Patton CB, Beaman M, Csar N, Lewinski C. Nurses' attitudes and behaviors that promote breastfeeding, Journal of Human Lactation 1996; 12 (2): 111-115.
26. Freed GL, Clark SJ, Harris BG, Lowdermilk DL. Methods and outcomes of breastfeeding instruction for nursing students. Journal of Human Lactation 1996; 12 (2): 105-110.
27. Dodgson JE, Tarrant M. Outcomes of a breastfeeding educational intervention for baccalaureate nursing students. Nurse Education Today 2007; 27: 856-867.

28. Bozzette M, Posner T. Increasing student nurses' knowledge of breastfeeding in baccalaureate education. *Nurse Education in Practice* 2013 May; 13(3) :228-33.
29. Ahmed A, Bantz D, Richardson C. Breastfeeding knowledge of university students. *MCN* 2011; 36(6): 361-367.
30. Spatz DL. The breastfeeding case study: A modal for educating nursing students. *Journal of Nursing Education* 2005; 44(9): 432-434.
31. Spatz DL, Pugh LC, The Academy of Nursing Expert Panel on Breastfeeding: The integration of the use of human milk and breastfeeding in baccalaureate nursing curricula. *Nursing Outlook* September-October 2007; 55(5): 257-263.
32. Anjum Q, Ashfaq T, Siddiqui H. Knowledge regarding breastfeeding practices among medical students of Ziauddin University Karachi. *J Pakistan Medical Association* 2007; 57(10): 480-483.
33. Association of Women's Health, Obstetric and Neonatal Nurses. Breastfeeding (position Statement) 2007. URL: http://www.awhonn.org/awhonn/content.do?name=05_HealthPolicyLegislation%2F05_BreastfeedingAdvocacy.htm. Ocak 6, 2016.
34. Tschetter LJ. Graduating nursing students' self-efficacy regarding breastfeeding management, PhD Dissertation. University of South Dakota; 2007.